

Yas ve Toplumsal Hafıza

Yas tutmanın dahi iktidarlar tarafından tahakküm altına alınması ve bu yolla “öteki” olanın, geride kalanlarla birlikte, öldükten sonra da cezalandırılması tarih boyunca sık sık karşımıza çıkan bir durum. “Öteki” olarak kurgulananın yok sayılması bir taraftan şiddeti uygulayan için kolaylaştırıcı bir alanken bir taraftan da geride kalanlar üzerinde yaratılan bir korku ve yıldırma mekanizması olarak var oluyor. Judith Butler’ın “Kimin yaşamı yaşam sayılır?”, “Kimin yası tutulmaya değer görülür?” soruları üzerinden başlattığımız “yas ve toplumsal hafıza” tartışması, “sağlıklı bir yas mümkün olabilir mi?” ve “iyileşmek mümkün mü?” soruları üzerinden devam ediyor.

- Kimin hayatının yası tutulmaya değer görülmektedir?
- Kimin kaybı temsil edilmeyi hak ediyor?
- Yas tutma pratikleri engellenen yası nasıl tutarız?
- Geçmişle yüzleşme nasıl mümkün olabilir?

KATILIMCILAR

Aylin Vartanyan

Boğaziçi Üniversitesi
Öğretim Görevlisi

Derya Acuner

Karakutu Derneği Proje Koordinatörü

MODERATÖR

Seren Selvin Korkmaz

PS:EUROPE Türkiye Direktörü

PS:EUROPE Brown Bag Seminerlerinin üçüncüsünde “Yas ve Toplumsal Hafıza” konusunu ele aldık. Konuşmacılardan Aylin Vartanyan, “Yas ve Şiddet” üzerine teorik bir tartışma ile tutulması engellenen yasin yarattığı şiddete değinirken, Derya Acuner geçmişle yüzleşmek ve hatırlamak üzerine kurgulanan Hafıza Yürüyüşleri ve “Karakutu” deneyimini anlattı.

Aylin Vartanyan, konuşmasına “ölüm sonrası şiddet” meselesi ile ilgili yaşanmış hikâyelere değinerek başladı. Bu hikâyelerdeki ortak noktanın “tahakküm edenin, yok sayılanı nasıl yerin altında tuttuğu ve görünmez kıldığı” olmasına vurgu yapan Vartanyan; M.Ö 440 yılında Sophokles tarafından yazılan Antigone adlı eser ve kadim yas pratiği arasındaki ilişkiyi anlatarak konuşmasına devam etti. Vartanyan’a göre bugünün Antigone’leri etrafımızda ve her yerde. Kadınların kamusal alanda görünürlüğünün ve haklarının olmadığı bir dönemde doğurma gibi ölüm seremonileri de kadınlara atfedilmiş biralandı. Antigone’nin ölüm üzerinden haklara saygı gösterilmesi konusunda

gösterdiği direniş de bu anlamda çok değerli bir direniştir.

“Yas işlemeyen bir işleyiş sürecidir”

Vartanyan konuşmasına Antigone’nin direnişinden de ilham alan düşünür ve felsefeci Judith Butler’ın Kırılgan Hayat kitabındaki “Şiddet, Yas ve Siyaset” adlı denemesinden alıntılar yaparak devam etti. Butler’a göre şiddetin rasyonelleştirilmesi ve kamusal alanda yasin engellenmesi bir arada gitmektedir. Butler’a göre, yas ve şiddet ilişkisi iki şekilde karşımıza çıkabilir. İlki yasa anlam verebilmek için şiddete başvurma -arınmayı ve anlamlandırmayı karşıdakine şiddet uygulayarak yaşama- şeklinde gözlemlenebilir. Yas ve şiddet ilişkisi başka bir boyutu ile de yasin engellenmesi ve geride kalanların

yasını tutamadıkları için tinlerinin katranlaşması, sessizleştirilmesi, ölenin bedeni üzerinden şiddetin devam etmesi ve kaybedilenlerin söylemden silinmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yas sürecinin engellenmesi durumunda ne olduğuna dair aktarımlarda bulunan Vartanyan, yas tutma sürecini kederli bir tepkiden sonra kişilerin ve toplulukların zamanın ve mekânın dışında kaybettikleri üzerinden geçirdikleri bir süreç olarak tanımlıyor. Butler, “sağlıklı yas” sürecini her kişinin veya topluluğun bir dönüşümden geçmeyi kabul etmesi, bu dönüşüme boyun eğmesi ve bir daha asla kayıp öncesi var oluşuna geri dönmeyeceğinin farkına varması olarak tanımlar. Bu dönüşüm kabul

edilmediğinde herhangi bir kayıp üzerinden yaşanan yas sürecinin tamamlanması ve sağlıklı bir şekilde son bulması hayli zordur.

"Kimin kaybı temsil edilmeyi hak ediyor?"

Konuşmasına "Kimin kaybı temsil edilmeyi hak ediyor?" sorusu üzerinden devam eden Vartanyan'a göre kaybedilen sadece kişiler değildir: "... Yakınlar kaybediliyor, dil kaybediliyor, evler kaybediliyor, bilimsel çalışmalar kaybediliyor..." Vartanyan, tüm bu kayıplar içerisinde en şiddetli olanının kaybın kaybedilmesi olduğuna dikkat çekerek yas tutma pratikleri üzerinden sorulan sorunun aslında kimin daha fazla insan olduğu sorusu ile yakından ilişkili olduğunu ifade etti. Kayıplar üzerinden sorgulanan insanlık, "öteki" olanın gerçeklikten düşürme veya çıkarma (derealization) ile görünmez kılınması, varlığının yok sayılması ile bağlantılıdır. Vartanyan'a göre, geçmiş ve kayıplar şimdiki zamandaki söylemde "eksik ve yok" olarak adeta hayalet gibi var olmaktadır. Bu durum tahakküm edenler için de "hayalet düşmanı" hep canlı tutma ve uygulanan şiddet eylemlerini de görünmez kılma konusunda kolaylıklar sağlamaktadır. Zaten olmayan birini öldüremeyeceğiniz için ceza almanız da mümkün değildir.

"Yas tutma pratikleri engellenen yası nasıl tutarız?"

Vartanyan konuşmasına, Marc Nichanian'ın "Kayıp" ve "Edebiyat ve Felaket" adlı iki kitabından alıntılarla devam etti. Nichanian "felaket gibi yas" veya "katastrofik yas" tanımını üzerinden "yas tutma pratikleri engellenen yası nasıl tutarız?" sorusunu irdelemiştir. Nichanian'a göre felaket kişilerin, toplulukların öldürülmesinin ötesinde geride kalanları da pençesine alan ve yasın engellenmesi ile birlikte giden bir süreç. Nichanian, kadim bir insan hakkı olan yasın aynı zamanda kayıplara anlam verebilmenin de bir yolu olduğunu ifade etmiştir. Yasın engellenmesi ise şiddetin ölü bedenler üzerinde yeniden uygulanmasıdır.

Nichanian yası "yalnızca yasın evrelerini takip etme kapasitesinden değil aynı zamanda daha yalın bir şeyden, affetme zamanına yerleşme kapasitesinden de mahrum kalmak" olarak tanımlamıştır. Antigone ile Ermeni bir yazar olan Zabel Yesayan arasında da bir bağ kuran Nichanian; yası özellikle de engellenen yası tutmanın tek yolunun edebiyat olduğuna inanmakta ve Yesayan'ı modern bir Antigone olarak görmektedir. Yesayan 1909'da Adana'daki katliamlara tanık olduktan sonra "Yıkıntılar Arasında" adlı bir yas metni yazıyor. Bu hayal edilemez kanunsuz ve sınırsız felakete nasıl vücut vereceğini bilemeyen Yesayan, bunu bir metin halinde aktarıyor.

İyileşmek mümkün mü?

Vartanyan; Ermeni yazar ve düşünür Hagop Oshagan'ın; "travma karşısında pes etmemek için bir sahneye ve gösterim aygıtına ihtiyaç duyulduğundan" bahsetmesine vurgu yaparak sanat ve iyileşmek arasındaki bağlantıdan söz etti. Antoine Agoudjian'ın "Yanan Gözler" adlı fotoğraf çalışmasına değinen Vartanyan'a göre Agoudjian yasına fotoğraf üzerinden şekil vermiştir, Agoudjian'ın fotoğrafları, kendisine sessizce aktarılan acıların ve yasın vücut bulmuş halidir ve "yanan gözler" tanıklığın zorluğu ve imkânsızlığını ifade etmektedir. Vartanyan, sanatın gerçeği maskelenmiş ama gizlemeden yüzeye çıkaran bir alan olduğunu ve ancak bu acılara şekil verildiğinde, temsil edildiğinde anlam verilebileceğine ve yas sürecinin bu alanlar üzerinden yaşanabileceğine inandığını vurguladı. Ayrıca Vartanyan, yasın keskin sonuçları olan bir süreç değil, dalga dalga ve en beklemediğimiz zamanlarda bizi vuran bir olgu olduğunu belirterek, iyileşmenin bir yolunun da bu olgu ile yaşamayı öğrenmek olduğunun altını çizdi.

Hafıza Yürüyüşleri ve Karakutu Deneyimi

"Geçmişle yüzleşmek ve hatırlamak" konusunda Karakutu Deneyimi üzerinden bir aktarım yapan Derya Acuner, Karakutu Derneği'nin ortaya

çıkmasındaki en önemli sebeplerden birinin gençlerle, geçmişle yüzleşme çalışmaları yapılmasının gerekliliği olduğunu vurgulamıştır. Toplumsal hafıza konusunda önemli çalışmaların yapıldığına ve bunların çok önemli çıktılar olduğuna değinen Acuner, bu çalışmalara gençlerin erişiminin kısıtlı olduğuna dikkat çekmiştir. Acuner'e göre bu çalışmalar üretilirken gençlere ulaşabilme hedefi geri planda kalıyor. Karakutu Derneği, gençlerle toplumsal hafıza çalışmaları yürütebilmek ve soru sorulmasına izin vermeyen eğitim sisteminin dışında bir yerde gençlerin soru sormasını ve duymamak durumunda kaldıkları hikâyeleri duymalarını sağlayan bir platform sağlayabilmek amacıyla kuruluyor. Gençlerle hafıza çalışmaları üzerine çeşitli programları olan Karakutu Derneği'nin temel çalışması ise "Hafıza Yolculuğu" programının bir parçası olan "Hafıza Yürüyüşleri". 18-25 yaş arasındaki gençlerle yürütülen Hafıza Yolculuğu programı yenilikçi ve interaktif bir eğitim modeli olarak karşımıza çıkıyor. Teorik eğitimler ve mekân/tema üzerinden gerçekleştirilen bir dizi pratik uygulamayı içeren Hafıza Yolculuğu üzerine detaylı bir aktarım yapan Derya Acuner, bu çalışma ile gençlerin sessizleştirilmiş hikâyeler üzerine konuşmasını sağladıklarını ifade ediyor. Çalışmaların sonunda gençlerle birlikte "geçmişle yüzleşmenin önemi, ayrımcılığa nasıl maruz kalındığı ve kendilerinin nasıl ayrımcılık uyguladıkları" üzerinden bir paylaşım yapılıyor. Karakutu Derneği'nin çalışmalarında kullandığı hafıza mekânları ve olaylardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Ülker Sokak'ta transların zorla göç ettirilmesi, Hazzopulo Pasajı'nda 6-7 Eylül Olayları ve Varlık Vergisi, Galatasaray Meydanı'nda Cumartesi anneleri/insanları ve zorla kaybetmeler, Kazancı Yokuşu'nda 1 Mayıs 1977, Aras Yayıncılık önünde Zabel Yesayan...